

ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА ПРАВОСВІДОМОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Анотація. У статті розкривається функціональна структура правосвідомості, що функціонує як єдина динамічна система, змістом якої є система правових знань, переконань і почуттів, котрими майбутній юрист керується, здійснюючи професійну діяльність. Розвинена правосвідомість стає основою права в сучасному цивілізованому суспільстві, фундаментом становлення правової держави. Зауважується, що з психологічної точки зору, сутність правосвідомості традиційно розглядається як сукупність знань у галузі права, емоційних відношень і установок стосовно права та правової системи у цілому. З точки зору психології правосвідомість відображає суспільні відносини, регульовані нормами права. Вона є суб'єктивним моделюванням об'єктивно-існуючого правопорядку; її формування розглядається в якості складової правової соціалізації, що передбачає оволодіння способами поведінки, відповідно до норм права. Правосвідомість є складовою свідомості (не може існувати за межами процесів самооцінки та самовизначення) і котра зароджується, формується та проявляється у діяльності.

У статті робиться акцент на тому, що правосвідомість формується на відповідній реальній основі, є відносно самостійним утворенням і виконує лише її властиві функції. Правосвідомість є безпосереднім провідником права у суспільну діяльність. Відповідно, правомірна та неправомірна поведінка – це результат певної сукупності компонентів правової свідомості.

Особливий інтерес для нас представляє функціональна структура правосвідомості, котра включає в себе когнітивний, афективний і вольовий компоненти, котрі слугують основою для встановлення трьох основних функцій правової свідомості: пізнавальної, оцінювальної та регулятивної. Кожна з цих функцій має свої основні компоненти.

Ключові слова: правосвідомість, правосвідомість студентів-правознавців, правова психологія, правова ідеологія, структура правосвідомості, функціональна структура правосвідомості.

Functional structure of justice: psychological approach

Annotation. The article reveals the functional structure of consciousness, which functions as a single dynamic system, the content of which is the system of legal knowledge, beliefs and feelings, which the future lawyer is guided by, exercising professional activities. The developed sense of justice is the basis of law in modern civilized society, the foundation of law formation. It is observed that from a psychological point of view, the essence of justice is traditionally regarded as a body of knowledge in law, emotional relationships and attitudes towards law and the legal system as a whole. In terms of the psychology, justice reflects the social relations regulated by means of law. It is a subjective modeling of the objectively existing order; its formation is considered as a part of legal socialization that involves mastering the behaviors, according to the law. Legal awareness is a part of consciousness (which can not exist outside the processes of self-esteem and self-determination), and which arises is formed and manifested in the activities.

The article focuses on the fact that justice is formed on the certain real basis, is relatively independent form and it takes only peculiar feature. Legal awareness is a direct law conductor in the social activities. According to this, lawful and illegal behavior is the result of a legal consciousness set of components.

Of particular interest to us is the functional structure of consciousness, which includes cognitive, affective and volitional components that serve as the basis for the three main functions of legal consciousness, cognitive, and regulatory assessment. Each of these functions has its main components.

Key words: justice, the lawyers students' sense of justice, legal psychology, legal ideology, the structure of consciousness, the functional structure of justice.

Постановка проблеми. Правосвідомість, маючи складну структуру, функціонує у суспільному житті як єдина динамічна система. Особливість структури правосвідомості полягає в тому, що вона належить до числа явищ, котрі не можуть бути розкритими в якійсь одній системі уявлень. Необхідно, принаймні, кілька перерізів, щоб показати складну структуру правосвідомості.

Аналіз попередніх досліджень. Явище правосвідомості, його структура та функції досліджуються в роботах В. Мухіна, О. Петришина, О. Мурашина, Ю. Дмитрієнко, Т. Бачинського, А. Бови, В. Войтова, І. Голосніченка, О. Губаря, М. Цвіка, В. Ткаченка, Ю. Калиновського, М. Кельмана, О. Кобець, О. Пастушенка, П. Рабіновича, О. Скакун та ін.

Змістом правосвідомості майбутнього юриста є система правових знань, переконань і почуттів, котрими він керується при здійсненні професійної діяльності. Розвинена правосвідомість стає основою права в сучасному цивілізованому суспільстві, фундаментом становлення правової держави. Теоретичний аналіз стану проблеми правосвідомості дозволяє стверджувати, що педагогічний процес розвитку правосвідомості студентів — майбутніх юристів у коледжах, їхнього правового виховання й формування правосвідомості досліджено недостатньо.

Мета статті — проаналізувати поняття правосвідомості та її функціональну структуру в рамках психологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. У людини в процесі життя, спілкування, навчання складається система об'єктивованих у слові, більш-менш узагальнених знань, за допомогою яких вона може усвідомлювати оточуючих і саму себе, пізнаючи явища дійсності через їх співвідношення з цими знаннями (С. Рубінштейн). Це процес усвідомлення людиною навколишнього світу і самого себе.

Основні сфери людської свідомості складаються зі специфіки відображених об'єктів і сфер суспільного життя, підпорядковуючись загальним закономірностям, котрі в цілому притаманні й суспільній свідомості. Не можна недооцінювати вплив суспільної свідомості на свідомість суб'єкта. На думку англійського психолога Д. Деннетта [1, с. 86], ця детермінація здійснюється від суспільства, діє через поняття, установки, норми, цінності, традиції, ідеали, починаючи із самого дитинства, формуючи способи поведінки та мислення.

З психологічної точки зору, сутність правосвідомості традиційно розглядається як сукупність знань у галузі права, емоційних відношень і установок стосовно права та правової системи у цілому. Велике значення у структурі правосвідомості особистості надається правовій установці, яка розуміється як готовність людини сприймати та оцінювати об'єкт певним чином і діяти стосовно нього відповідно до цієї оцінки [12, с. 232]. З точки зору психології правосвідомість відображає суспільні відносини, регульовані нормами права [4, с. 5]. Правосвідомість є складовою свідомості, не може існувати за межами процесів самооцінки та самовизначення; зароджується, формується та проявляється у діяльності.

Однією з важливих сфер суспільного життя є право. Таким чином, свідомість відчуває регулюючий вплив усіх явищ правової дійсності й спрямована на їх засвоєння, утворюючи відповідну форму свідомості – правосвідомість [11, с. 39].

Структура правосвідомості – це сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів, які забезпечують цілісність правосвідомості, її розвиток і функціонування. В якості структурних елементів традиційно виділяють індивідуальну, групову та суспільну свідомість, побутову, наукову та професійну правосвідомість [13, с. 512].

Останнім часом у науковій школі В. Беха проводяться дослідження стосовно організаційної свідомості. У своїй праці «Людина та Всесвіт» В.Бех обґрунтовує наявність у структурі особистості механізму цілеутворення та висуває робочу гіпотезу про наявність специфічного виду свідомості – організаційної. Саме через поняття організаційної свідомості Г. Козловська розглядає діалектичний розвиток індивідуальної та суспільної свідомості [7].

Структура суспільної свідомості також включає в себе рівні побутового та теоретичного засвоєння світу, суспільної психології та ідеології, а також форми політичної та правової, економічної, моральної та релігійної, наукової, естетичної, екологічної, етнічної та філософської свідомості. Але ці елементи структури правосвідомості можна вважати відкритими, бо час і обставини наполегливо потребують розглядати правосвідомість як деяке полі структурне утворення [9, с. 239]. Структура правосвідомості в гносеологічному аспекті складається з двох рівнів відображення правової дійсності: правової ідеології та правової психології [5, с. 387].

Правова психологія, котра виникає під безпосереднім впливом правової дійсності, виступає початковим емпіричним ступенем правосвідомості. Головною відмінністю правової ідеології є та обставина, що вона представляє більш високий концептуальний рівень правосвідомості. Правова психологія, як емоційний компонент правосвідомості — це оцінки, почуття, переживання, традиції, звички, настрої людей стосовно правової дійсності. Правова ідеологія та правова психологія знаходяться в органічному зв'язку та взаємозв'язку, але при цьому суттєво відрізняються одна від одної. Як будь-яка інша сфера людської свідомості (ділова, етична, побутова, політична та ін.), правосвідомість формується на відповідній реальній основі, є відносно самостійним утворенням і виконує лише її властиві функції. Правосвідомість є безпосереднім провідником права у суспільну діяльність.

Особливий інтерес для нас представляє функціональна структура правосвідомості (Я. Кічук), котра включає в себе когнітивний, афективний і вольовий компоненти, котрі слугують основою для встановлення трьох основних функцій правової свідомості: пізнавальної, оцінювальної та регулятивної. Кожна з цих функцій має свої основні компоненти [6].

Відповідно до принципу єдності свідомості та діяльності науковці відзначають, що структура правосвідомості може розглядатися лише за результатами функціонування її кінцевих продуктів. Пізнавальна функція виражає когнітивний компонент правосвідомості, показниками якого в діяльності є юридичні знання та вміння суб'єкта. Оцінювальна функція правосвідомості суб'єкта відображає когнітивно-емоційний компонент і виражається у діяльності оцінювальними думками про право та практику його використання. Інтелектуально-емоційно-вольовий компонент відображається в регулятивній функції правосвідомості, котра характеризується правовими установками та орієнтаціями. Слід відзначити, що когнітивна функція правосвідомості майбутніх юристів не виражається лише набуттям юридичних знань.

О. Скаун [10] виділяє чотири типи оцінювальних суджень — ставлення до права, до правової поведінки людей, до правоохоронних органів та їх діяльності, до власної правової поведінки. На практиці емпіричним шляхом дослідник має можливість дослідити цей компонент структури правосвідомості через дослідження оцінювальних суджень. Однак система оцінювальних відносин може ніколи не реалізуватися на практиці без необхідних пускових

механізмів активності суб'єкта в правовій діяльності. Роль пускового механізму в цьому випадку відіграє вольовий компонент свідомості особистості.

Ю. Дмитрієнко у своєму дослідженні визначає наступні функції правосвідомості: *когнітивна* — пізнання правової дійсності, в результаті чого формуються правові теорії, концепції, ідеї, носії правосвідомості набувають правових знань; *правотворча* — правосвідомість знаходить своє об'єктивування, вираження, закріплення у праві. Нормативно-правові акти виступають як форми зовнішнього виразу правосвідомості суспільства в цілому і правотворчих органів держави зокрема; *регулююча* — право впливає на суспільні відносини через правосвідомість суб'єктів права, їхні правові знання, оцінки, почуття, мотиви й установки; *оцінювальна* — правосвідомість оцінює явища реальної дійсності, дії суб'єктів суспільного життя з позиції їхньої відповідності вимогам закону, і навпаки [2].

Професори М. Цвік та О. Петришин визначають три основні функції правосвідомості: гносеологічну, регулятивну, оцінну. *Гносеологічна (пізнавальна) функція* передбачає накопичення знань про право, його сприйняття, подальше осмислення різних правових явищ, всієї правової дійсності. *Регулювальна функція* реалізується через систему мотивів, ціннісних орієнтацій, правових установок, які виступають специфічним регулятором поведінки людей. *Оцінювальна функція* передбачає оцінку правової поведінки (діяльності) людей, оцінку права в цілому. В повсякденному житті в людини формується певне, передусім емоційне, ставлення щодо різних явищ і процесів правового життя на основі власного досвіду та правової практики. Норми, які захищають і охороняють інтереси людини, сприяють їх реалізації, дістають, як правило, схвалення, позитивну оцінку.

У змісті правосвідомості виокремлюють такі оціночні судження щодо: права і законодавства (принципів, норм, інститутів, галузей); правової поведінки особи, їх груп та об'єктів діяльності (злочинності, правопорушень, правопорушників); правоохоронних органів (суду, юстиції, прокуратури, органів внутрішніх справ, адвокатури, нотаріату та їх діяльності); власної поведінки з точки зору визначення її як правомірної чи протиправної [3, с. 238].

Функціонування правосвідомості у побуті пов'язане, перш за все, з морально-етичними установками людини, котрі починають вироблятися з раннього дитинства. Морально-етичні уявлення складаються на основі емоційних оцінок — що таке «добре», а що таке «погано». Інформація черпається з сімейних традицій виховання, літературних творів, засобів масової інформації та інших джерел. Правосвідомість на побутовому рівні представляє ставлення до інших цінностей, вірувань, культурних традицій, нормам суспільства. Сформована правосвідомість особистості складається з прийняття та поваги інших морально-етичних цінностей. Несформованість проявляється в соціальному інфантізмі, громадянській пасивності, у відсутності самостійного пошуку шляхів виходу зі складних ситуацій.

Таким чином, під правосвідомістю ми розуміємо *сферу суспільної, групової та індивідуальної свідомості, котра відображає правову дійсність у формі правових знань та вмінь ними користуватися, емоційно-оцінювальних відношень до праву та практики його використання, правових установок і ціннісних орієнтацій, регулюючих поведінку особистості в юридично значущих ситуаціях. Це джерело правової активності людини та внутрішній регулятор юридично значущої поведінки.*

Найбільш повною, на нашу думку, функціональна класифікація правосвідомості представлена у дисертаційному дослідженні В. Мухіна. Досліджуючи професійну правосвідомість, її функції автор поділяє на дві групи: 1) функції, що забезпечують сприйняття правової дійсності; 2) функції, що забезпечують зворотній активний вплив на правову дійсність.

До першої групи автор відносить такі функції: 1) пізнавальна, котра сприяє отриманню, накопиченню та засвоєнню знань про правові явища відповідно до поставленого прагматичного завдання; 2) оціночна — сприймання певних правових явищ на основі аксіологічного підходу; 3) прогностична функція полягає у можливості передбачати майбутній стан правової системи, виходячи з комплексу явищ і процесів, що впливають на правову сторону життєдіяльності суспільства та держави.

До другої групи В. Мухін відносить такі функції: 1) регулятивна функція здійснює організаційний вплив на власну поведінку та поведінку інших людей; 2) нормореалізаційна функція забезпечує вплив на процес впровадження правових норм у суспільне життя; 3) нормотворча функція виступає джерелом зародження та створення будь-якої норми права та правопорядку; 4) функцію моделювання: можливість формування різних моделей поведінки в юридично значущих ситуаціях; 5) правовиховна функція забезпечує вплив на правову культуру суспільства, суспільних груп та індивідів; 6) ідеологічна функція передбачає розробку правової ідеології; 7) контрольна функція здійснює контроль за якістю правового регулювання; 8) консультативна функція — це надання юридичної допомоги громадянам; 9) функція забезпечення соціального партнерства: вирішення соціальних конфліктів мирним цивілізованим шляхом за допомогою норм права; 10) функція захисту прав і свобод людини; 11) комунікативна функція слугує базисом для соціальної взаємодії людей, встановлення контактів, передачі інформації й можливості управління іншими; 12) функція ефективного та економного використання правових засобів забезпечує планування юридичної діяльності, адекватне визначення співвідношення між наявними ресурсами та очікуваним результатом; 13) функція розвитку демократії — легітимація фундаментальних цінностей політичного режиму; 14) функція забезпечення у прийнятті самостійних рішень на основі внутрішніх переконань; 15) функція сприяння адекватному та грамотному висловлюванню власних думок, суджень, умовиводів;

16) фіксація, зберігання та накопичення професійного досвіду — це функція, що сприяє розвитку професіоналізму [8, с. 10].

Висновки. Таким чином, правосвідомість і право взаємопов'язані. Це система складних зв'язків, які постійно існують і видозмінюються. Будь-яка зміна у праві призводить до зміни у правосвідомості (що є природнім), однак саме у правосвідомості знаходяться ті установки, під впливом яких видозмінюється право (наприклад, правосвідомість законодавця).

Отже, правосвідомість розглядається як явище, котре має лише ціннісно-функціональну сторону. Як будь-яка інша сфера людської свідомості, правосвідомість формується на відповідній реальній основі, є відносно самостійним утворенням і виконує лише їй властиві функції. Відповідно, правомірна та неправомірна поведінка — це результат певної сукупності компонентів правової свідомості.

Література:

1. Деннетт Д. Виды психики : На пути к пониманию сознания / Дэниел Деннетт; [пер. с англ.]. — М. : Идея-Пресс, 2004. — 184 с.
2. Дмитрієнко Ю. М. Українська правова свідомість та правова культура: проблеми їх формування : [Електронний ресурс] / Ю. М. Дмитрієнко. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Pravo/1_109482.doc.htm. - Назва з екрану.
3. Загальна теорія держави і права / [Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Богачова Л. Л. та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Харків: Право, 2002. 432 с.
4. Зеленков П.Г. Процесс формирования правосознания личности как объект социологического исследования. Автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.01 / П. Г. Зеленков. — СПб., 2008. — 21 с.
5. Кельман М. С. Загальна теорія права : Підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. — К. : Кондор, 2006. — 476 с.
6. Кічук Я.В. Соціально-педагогічні умови формування правосвідомості майбутніх учителів у педагогічних коледжах : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Я.В. Кічук; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. — Одеса, 2002. — 22 с.
7. Козловська Г.В. Організаційна свідомість: діалектика індивідуального і суспільного : автореф. дис. канд. філос. наук спец. 09.00.04 - філософська антропологія, філософія культури / Г.В. Козловська. — Київ : 2006. — 22 с.
8. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: особливості, функції: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.В. Мухін, Нац. юридична академія України імені Я.Мудрого. — Харків, 2007. — 28 с.
9. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: моногр. / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. — Х. : Право, 2009. — 352 с.
10. Скаун О. Ф. Юридическая деонтология. Учебник / О.Ф. Скаун. — Х.: 2002. — 504 с.
11. Спиркин А.Г. Философия: Учебник / А.Г. Спиркин. М. : Гардарики, 2008. — 736 с.
12. Сучасний словник з суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. — Х. : Прапор, 2006. — 432 с.
13. Ушакова Е.В. Системная философия и системнофилософская научная картина мира на рубеже третьего тысячелетия: монография / Е.В. Ушакова — Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1998. — Ч. 1. — 250 с.